

Школьник І.О.,

доктор економічних наук,
завідувач кафедри фінансів
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”,
м. Суми

Кремень В.М.,

аспірант кафедри фінансів
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”,
м. Суми

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ КОНГЛОМЕРАТИВ НА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Визначено механізм впливу міжнародних фінансових конгломератів на фінансовий ринок України. Розмір присутніх в Україні міжнародних фінансових конгломератів оцінено з позиції їх відношення до обсягів банківського та страхового секторів і відповідно обґрунтовано відсутність економічних бар'єрів для входу цих потужних фінансових посередників на вітчизняний фінансовий ринок.

In the article the authors determine the mechanism of influence of the international financial conglomerates on the financial market of Ukraine. The parity of the sizes of the international financial conglomerates which are presented in Ukraine and volumes of bank and insurance sectors is defined and, accordingly, the absence of economic barriers to an input of these powerful financial intermediaries on the domestic financial market is proved.

Стрімкий розвиток сегментів фінансового ринку та економічне зростання перетворили вітчизняний фінансовий ринок на один із найпривабливіших у Східній Європі для фінансового капіталу. Прихід в Україну потужного міжнародного фінансового капіталу, в першу чергу в банківський і страховий сектори, привів до активізації та інтенсифікації процесів фінансової інтеграції та фінансової конвергенції на вітчизняному фінансовому ринку. Серед іноземних фінансових і банківських груп на фінансовому ринку України представлені міжнародні фінансові конгломерати, до яких, згідно з Директивою 2002/87/ЄС, прийнятою Європейським Парламентом та Радою у грудні 2002 року, належать фінансові й фінансово-промислові групи, діяльність яких відповідає такій системі критеріїв:

- регульований суб'єкт (банк, страхова чи інвестиційна компанія) очолює групу або принаймні одна з дочірніх компаній у групі є регульованим суб'єктом;
- принаймні один із суб'єктів групи належить до сектору страхування і принаймні один — до банківського сектору чи сектору інвестиційних послуг;
- консолідована та/або сукупна діяльність суб'єктів групи, що належать до сектору страхування, та консолідована та/або сукупна діяльність суб'єктів групи у банківському секторі чи секторі інвестиційних послуг є значними — встановлюється

на підставі ряду фінансових коефіцієнтів, а також обсягу активів найменшого фінансового сектору групи, який має перевищувати 6 млрд євро¹.

Проведений аналіз власників істотної частки у банках з іноземним капіталом засвідчив, що на банківському ринку України працюють вісім фінансових груп з Європи та США, які, згідно з даними Внутрішнього робочого комітету з фінансових конгломератів (IWCFC), повністю відповідають критеріям фінансових конгломератів — “Societe Generale”, “ING”, “Credit Agricole”, “Intesa Sanpaolo”, “RZB-UNIQA”, “SEB”, “Citigroup” і “BNP Paribas”. Під контролем цих фінансових груп перебувають 10 вітчизняних банківських установ. На страховому ринку України працюють такі міжнародні фінансові конгломерати, як “Allianz”, “AIG”, “BNP Paribas”, “AXA”, “GRAWE”, “Generali”, “ING”, “RZB-UNIQA”, “SEB” і “Petr Kellner (PPF)”.

Протягом останніх років науковці приділяли значну увагу дослідженню теоретичних і практичних засад інтеграційних процесів на фінансовому ринку, конвергенції фінансових посередників і функціонуванню фінансових конгломератів. Чимало досліджень у цій сфері з’явилося й у вітчизняній науці. Різні аспекти цієї проблеми вивчали А.М. Єрмошенко, Ю.М. Клапків, Л.Г. Кльоба, С.К. Реверчук, В.В. Тринчук та інші. Здобутки російської науки в цьому напрямі висвітлено у працях Ю.Б. Власенкової, Н.П. Кузнецової, Г.В. Чернової та інших².

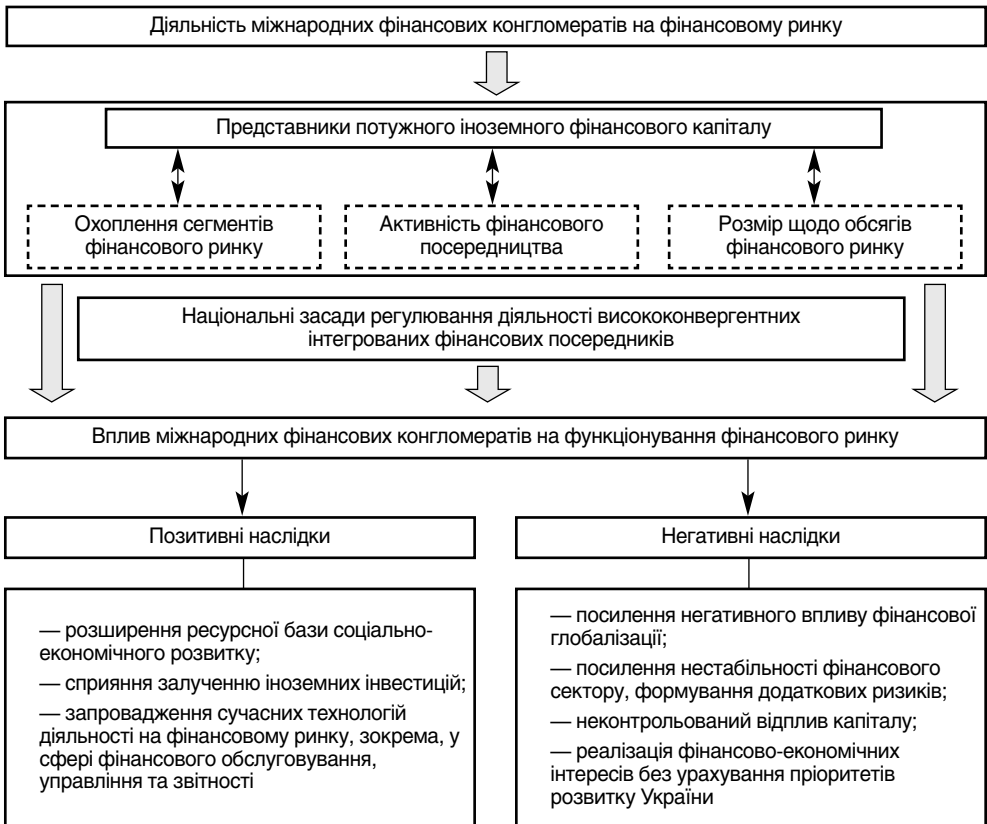
Незважаючи на посилення актуальності проблеми діяльності фінансових конгломератів на фінансовому ринку, в теорії і на практиці переважають фрагментарний аналіз і вибірковий підхід до висвітлення окремих аспектів їх діяльності. Недостатньо вивченими залишаються питання впливу міжнародних фінансових посередників на розвиток і стабільність фінансового ринку України. Отже, метою статті є дослідження концептуальних і організаційних засад впливу міжнародних фінансових конгломератів на стабільність функціонування фінансового ринку України.

Вплив міжнародних фінансових конгломератів — представників іноземного капіталу на фінансовий ринок приймаючої країни оцінюється науковцями, як правило, неоднозначно, оскільки може мати і позитивні, і негативні наслідки.

¹ European Parliament and Council Directive 2002/87/EC of 16 December 2002 on the supplementary supervision of credit institutions, insurance undertakings and investment firms in a financial conglomerate and amending Council Directives 73/239/EEC, 79/267/EEC, 92/49/EEC, 92/96/EEC, 93/6/EEC, 93/22/EEC, 98/78/EC and 2000/12/EC. — <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l24038c.htm>.

² *Єрмошенко А.М.* Bancassurance як форма взаємодії страхових компаній і банківських установ / А.М. Єрмошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. — Т. 20. — Суми: УАБС НБУ, 2007. — С. 265—269; *Клапків Ю.* Банкострахування: нові виклики та можливості / Ю. Клапків, В. Тринчук // Страхова справа. — 2008. — № 3. — С. 55—59; *Реверчук С.К.* Фінансовий супермаркет — перспективна форма розвитку ринку фінансових послуг / С.К. Реверчук, Л.Г. Кльоба // Інвестиції: практика та досвід. — 2006. — № 13. — С. 28—30; *Школьник І.О.* Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку: Моногр. / І.О. Школьник. — Суми: ВВП “Мрія-1” ТОВ, УАБС НБУ, 2008. — 348 с.; *Власенкова Ю.* Фінансовий супермаркет как стратегия развития международных финансовых посредников в условиях конкуренции / Ю. Власенкова // Рынок и услуги. — 2008. — № 5 (63). — С. 27—29; *Кузнецова Н.П.* Конвергенция в сфере банковских услуг / Н.П. Кузнецова, Г.В. Чернова // Вестник СПбГУ. Сер. 5. — 2001. — Вып. 4 (№ 29). — С. 129—136.

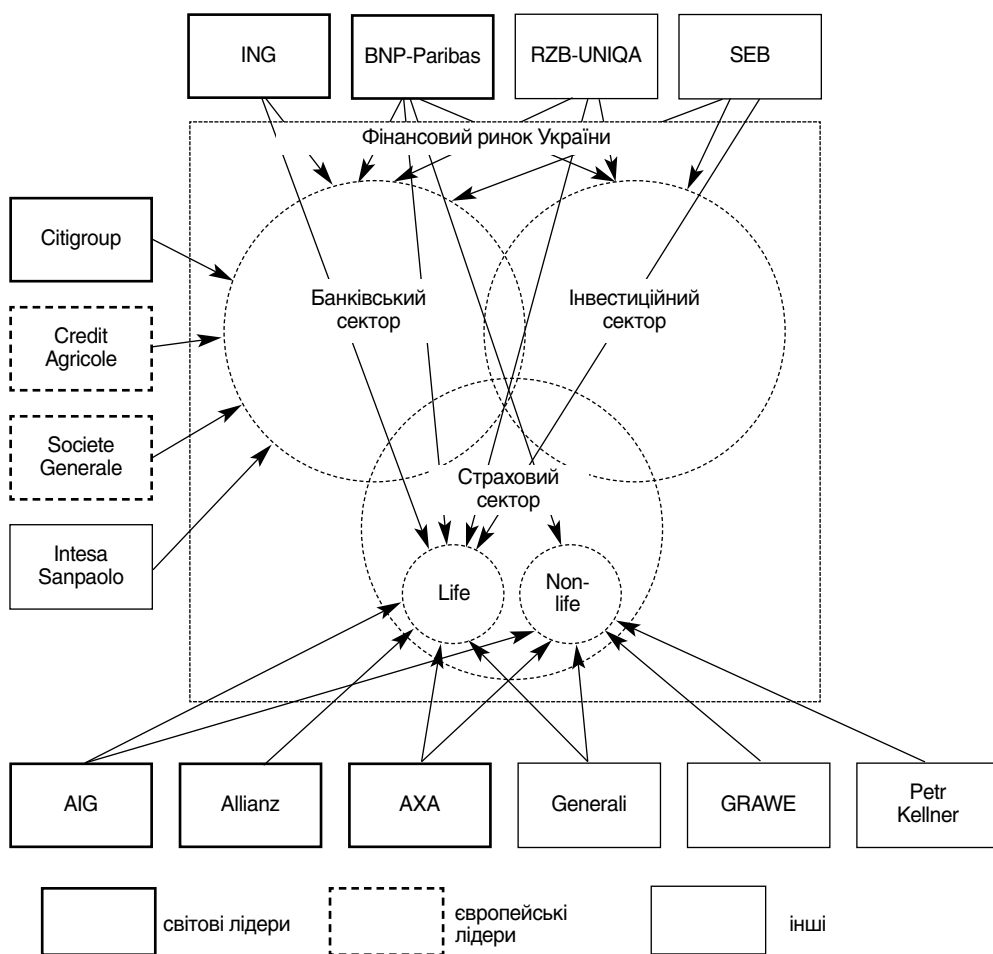
У формалізованому вигляді механізм впливу міжнародних фінансових конгломератів на фінансовий ринок України подано на рис. 1.

Джерело: розроблено авторами.

Рис. 1. Механізм впливу міжнародних фінансових конгломератів на фінансовий ринок України

Аналіз статусу і ролі на світовому фінансовому ринку присутніх в Україні міжнародних фінансових конгломератів дозволяє зробити висновок, що на вітчизняному фінансовому ринку функціонують фінансові конгломерати всіх груп (рис. 2): світові лідери — “Citigroup”, “BNP Paribas”, “Allianz”, “AIG”, “AXA” і “ING”, лідери європейського фінансового ринку — “Societe Generale” і “Credit Agricole”, а також претенденти на лідерство — “Intesa Sanpaolo S.P.A.”, “RZB-UNIQA”, “SEB”, “Generali”, “Petr Kellner (PPF)” і “GRAWE”. Фінансові конгломерати “Citigroup”, “Societe Generale”, “Intesa Sanpaolo S.P.A.” і “Credit Agricole” проводять свою діяльність виключно у банківському секторі України, а “Allianz”, “AIG”, “AXA”, “Generali”, “Petr Kellner (PPF)” і “GRAWE” — тільки на вітчизняному страховому ринку. Фінансовий конгломерат “ING” представлений у банківському і страховому секторах фінансового ринку України, а “BNP Paribas”,

Джерело: розроблено авторами.

Рис. 2. Міжнародні фінансові конгломерати на фінансовому ринку України

“RZB-UNIQA” та “SEB” — у трьох секторах, охоплюючи крім банківського і страхового ще й інвестиційний сектор.

Як правило, міжнародні фінансові конгломерати мають у своїй власності близько 100 % акцій банків і страхових компаній, що працюють в Україні. Отже, можна зробити висновок, що найпоширеніша модель власності базується на суттєвому, зокрема мажоритарному, контролі, що обґрунтовано значними можливостями у сфері співпраці фінансово-конвергентного характеру і забезпеченням контролю за діяльністю дочірніх фінансових посередників.

В Україні міжнародні фінансові конгломерати володіють такими банками: “Райфайзен банк Аваль”, “Укрсиббанк”, “ІНГ банк Україна”, “Правекс банк”, “Каліон банк Україна”, “Сітібанк Україна”, “Індустріально-Експортний банк”, “СЕБ банк”, “Факторіал банк”, “Профінбанк/Ікар-банк”. Відносна частка їх активів у активах

банків України станом на 1 січня 2009 року сягала 16,98 %, а у ВВП — 18,07 %, що свідчить про їх потужність як банківських посередників для фінансового ринку України. Незважаючи на те, що до міжнародних фінансових конгломератів входять як великі, так середні і малі банки, основним джерелом небезпеки для стабільності банківської системи є контроль конгломератів над двома банками з п'ятірки вітчизняних лідерів — “Райффайзен банк Аваль” і “УкрСиббанк”. Станом на 1 січня 2009 року частка активів цих банків у сукупній вартості активів банківських посередників становила, відповідно, 7,06 % і 6,01 %.

Банківські установи, що входять до системи міжнародних фінансових конгломератів, є активними гравцями на банківському ринку України. Так, зобов'язання 10 банків, які належать міжнародним фінансовим конгломератам, сягають 14,42 % усіх активів банківської системи, а надані кредити — 12,93 %. На кредитному ринку банківські установи, підконтрольні міжнародним фінансовим конгломератам, рівною мірою орієнтовані і на фізичних, і на юридичних осіб. Так, надані цими банками кредити фізичним особам у структурі активів займають 6,15 %, а кредити юридичним особам — 6,78 %.

Загальна сума активів міжнародних фінансових конгломератів майже у 350 разів перевищує офіційні резервні активи НБУ (табл. 1), що в кризових ситуаціях може суттєво ускладнити фінансове регулювання з боку НБУ підконтрольних їм фінансових посередників в Україні, зокрема банківських установ.

Таблиця 1. Співвідношення розміру міжнародних фінансових конгломератів і обсягів банківської системи України у 2007 році, разів

Фінансовий конгломерат	Співвідношення активів фінансового конгломерату і офіційних резервних активів НБУ	Співвідношення активів фінансового конгломерату і активів банківських установ України	Співвідношення активів фінансового конгломерату і мінімального розміру приписного капіталу
BNP Paribas	76,28	20,87	168 622,05
Citigroup	67,36	18,43	148 899,47
Credit Agricole	69,36	18,98	153 337,58
ING	59,08	16,17	130 613,24
Intesa Sanpaolo S.P.A.	25,79	7,06	57 011,82
RZB-UNIQA	0,09	0,02	194,94
SEB	0,07	0,02	158,89
Societe Generale	48,25	13,20	106 655,42
Разом	346,27	94,75	—

Джерело: за даними НБУ і рейтингу “GLOBAL 500”.

Про значний розмір міжнародних фінансових конгломератів порівняно з обсягами банківського ринку України говорить те, що їх сукупні активи практично у 100 разів перевищують вітчизняні активи. Лише активи таких міжнародних фінансових конгломератів, як “RZB-UNIQA” і “SEB”, становлять, відповідно, 2,41 % і 1,97 % від загальної величини активів банків в Україні; активи інших міжнародних

фінансових конгломератів, які працюють в Україні, перевищують обсяг банківського ринку у 7—21 раз.

Для того щоб оцінити існуючі бар'єри щодо входження міжнародних фінансових конгломератів на банківський ринок України, нами було розраховано співвідношення обсягів їх активів і суми мінімального (10 млн євро) розміру приписного капіталу (це сума коштів у вільно конвертованій валюті, надана іноземним банком філії для її акредитації). Проведена оцінка засвідчила, що фактично сума 10 млн євро, яка на кінець грудня 2007 року становила приблизно 14,70 млн дол. США, є мізерною для міжнародних фінансових конгломератів — їх активи перевищують цю суму в декілька мільйонів разів. Отже, висновок такий: бар'єри для входження міжнародних фінансових конгломератів на український банківський ринок мінімальні.

Результати проведеної оцінки розмірів міжнародних фінансових конгломератів, що функціонують на страховому ринку України, відносно його обсягів (табл. 2) дозволяють зробити висновок, що з точки зору безпеки і стабільності функціонування цього сегмента вітчизняного фінансового ринку ситуація є більш критичною порівняно з банківським сектором. Так, сукупні активи міжнародних фінансових конгломератів, які володіють страховими організаціями в Україні, більш як у 1300 разів перевищують сукупні активи вітчизняних страховиків. Це пояснюється невеликими розмірами страхового ринку України: у 2007 році активи страховиків склали 32 213 млн грн, або 4,52% ВВП. Встановлені вітчизняним законодавством мінімальні розміри статутних фондів страховиків також не можуть розглядатися як серйозні бар'єри, здатні перешкоджати входженню міжнародних фінансових конгломератів на вітчизняний страховий ринок. Слід зазначити, що відповідно до ст. 30 Закону України “Про страхування” мінімальний розмір

Таблиця 2. Співвідношення розміру міжнародних фінансових конгломератів і обсягів страхового ринку України у 2007 році, разів

Фінансовий конгломерат	Співвідношення активів фінансового конгломерату і активів страхових організацій України	Співвідношення активів фінансового конгломерату і мінімального розміру статутного фонду страховика, який займається	
		страхуванням життя	іншими видами страхування, ніж страхування життя
Allianz	243,22	703 612,02	1 055 418,03
American International Group	166,25	480 954,65	721 431,97
AXA	165,70	479 348,48	719 022,72
BNP Paribas	388,38	1 123 535,19	1 685 302,79
Generali	87,68	253 651,66	380 477,48
ING Group	300,83	870 281,04	1 305 421,56
GRAWE	0,71	2055,08	3082,61
Petr Kellner (PPF)	0,12	356,95	535,43
RZB-UNIQA	0,45	1298,87	1948,30
SEB	0,37	1058,71	1588,07
Разом	1353,93	—	—

Джерело: за даними Держфінпослуг та рейтингу “GLOBAL 500”.

статутного фонду страховика, який займається видами страхування, іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, — 1,5 млн євро³.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що на сьогодні розмір і потужність міжнародних фінансових конгломератів становлять надвисоку небезпеку для вітчизняного фінансового ринку, і основною причиною цього є недостатні обсяги і капіталізація фінансового ринку, а також нерівномірність розвитку його сегментів (рис. 3).

Джерело: за даними НБУ та Держфінпослуг.

Рис. 3. Відносні показники розміру фінансового ринку України у 2004—2007 роках

В Україні активи всіх фінансових посередників складають близько 90 % ВВП. Водночас у США у 2004—2006 роках їх розмір у 3 рази перевищував обсяг ВВП і в динаміці продовжує постійно зростати⁴.

Міжнародні фінансові конгломерати є надпотужними фінансовими посередниками для всіх сегментів фінансового ринку України, в тому числі й для найбільшого — банківського. Така ситуація значною мірою зумовлена недостатньою капіталізацією банківської системи України та її значно меншими, порівняно з банківськими системами розвинутих країн, розмірами. Так, в Україні відношення активів банківської системи до ВВП у 2007 році складало 78,7 %, тоді як у більшості високорозвинутих країн цей показник сягає 240—400 %, а його середнє значення по країнах Єврозони дорівнює 350 %⁵.

³ Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР, зі змін. та доп. — <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

⁴ Школьник І.О. Зазнач. праця. — С. 150.

⁵ Каушан І.В. Вплив іноземного банківського капіталу на стабільність фінансової системи України / І.В. Каушан // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: 36. наук. праць. — Т. 20. — Суми: УАБС НБУ, 2007. — С. 304—313.

Слід зазначити, що сучасні процеси, які відбуваються на світовому фінансовому ринку, значною мірою вплинули на діяльність фінансових конгломератів. Від світової фінансової кризи 2008—2009 років особливо постраждали американські фінансові конгломерати, зокрема “Citigroup”, “AIG”, а також корпорація “General Motors”. Ситуація, в якій сьогодні перебуває “Citigroup”, склалася під впливом фінансових ризиків і надмірного зростання компанії. У 2008 році її збитки перевищили 20 млрд дол., акції знизилися в ціні на 77 % — до 6,7 дол. за акцію, ринкова капіталізація компанії зменшилася більш як на 80 %. На початку 2009 року падіння показників ринкової активності продовжилося.

Для порятунку “Citigroup” від банкрутства наприкінці листопада 2008 року Федеральна резервна система США разом із Федеральною корпорацією зі страхування депозитів розробили спеціальний план підтримки. За планом “Citigroup” було виділено урядовий кредит на суму 45 млрд дол., а також надано державні гарантії по зобов’язаннях банку на суму 306 млрд дол. У лютому 2009 року було укладено угоду, відповідно до якої уряд збільшить свою частку в банку з 8 % до 40 %. Крім того, керівництво “Citigroup” з метою зниження витрат на 20 % (до 50—52 млрд дол. на рік) звільнило 50 тис. працівників по всьому світу. Також із середини листопада 2008 року були знижені заробітні плати працівників не менше ніж на 25 %.

У процесі подолання наслідків фінансової кризи керівництво “Citigroup” вирішило відмовитися від моделі фінансового конгломерату як висококонвергентного інтегрованого фінансового посередника. У липні 2008 року було продане німецьке представництво “Citigroup Privatkunden”, а наприкінці року стало відомо, що було прийняте рішення про продаж трастового банку “NikkoCiti Trust & Banking” японській компанії “Mitsubishi UFJ Financial Group”. У січні 2009 року “Citigroup” оголосила про продаж контрольного пакету акцій інвестиційного підрозділу “Barney” банку “Morgan Stanley”.

Концепція виходу із фінансової кризи “Citigroup” передбачає, що фінансова група може продати третину всіх своїх активів, які на сьогодні оцінюються в 2 трлн дол.⁶. Серед кандидатів на продаж американські засоби масової інформації називають компанію “CitiFinancial” і японське інвестиційне представництво “Nikko Asset Management”. Як уже зазначалося, “Citigroup” представлена у банківському секторі України установою “Сітібанк Україна”.

Важливим напрямом стабілізації “Citigroup” стане реструктуризація фінансового конгломерату: його буде поділено на “Citicorp” і “Citi Holdings”⁷, що означатиме відмову від конвергентної моделі організації бізнесу. Після реорганізації “Citigroup” фактично перестане бути фінансовим конгломератом.

У скрутному становищі опинився ще один американський фінансовий конгломерат — “AIG”, який спеціалізується на страхуванні та контролює в Україні

⁶ Citigroup уменьшится на треть для спасения от банкротства: [Електр. ресурс]. — <http://www.lenta.ru/news/2009/01/14/citi/>

⁷ Pandit V. Citigroup Financial Services Conference: [Електр. ресурс]. — <http://www.citigroup.com/citi/fin/data/p090127a.pdf>.

компанію зі страхування життя “Аліко АІГ Життя” (йому належить 99,999 % її акцій). У результаті багатомільярдних списань і збитків за свопами кредитного дефолту та іпотечними цінними паперами компанія опинилася на межі банкрутства: у 2008 році її збитки склали близько 100 млрд дол., у тому числі за IV квартал — 60 млрд. У “AIG” звільнили кожного третього працівника, значна частина її представництв у світі буде продана з метою отримання фінансових ресурсів для погашення боргів перед американським урядом.

У 2008 році Федеральна резервна система виділила страховій групі екстрену кредитну лінію на 85 млрд дол. У рамках плану Полсона, відповідно до якого “AIG” визначена як системно значуща компанія, міністерство фінансів придбало привілейовані акції “AIG” на суму 40 млрд дол. Крім того, розробляється план реорганізації компанії шляхом поділу її на три бізнеси, які практично не будуть пов’язані один з одним⁸.

Очевидно, що діяльність фінансових конгломератів, поряд із цілою низкою переваг як для фінансових посередників, що входять до їх складу, так і для їх клієнтів, характеризується особливою системою ризиків. Світова фінансова криза 2008—2009 років викрила суттєві недоліки й серйозні ризики фінансового конгломерату як моделі фінансового посередництва. Незважаючи на серйозну фінансову підтримку глобальних фінансових конгломератів з боку державних органів, вони вийдуть із кризи значно меншими за розмірами, а їх роль на світовому фінансовому ринку може докорінно змінитися.

Одним із шляхів виходу глобальних фінансових посередників із фінансової кризи стане їх реорганізація, яка у більшості випадків фактично призведе до втрати ними статусу фінансового конгломерату. Таким чином, основними напрямками зміни і розвитку фінансових конгломератів як висококонвергентних інтегрованих фінансових посередників у нових умовах стане визначення їх оптимального розміру і меж універсалізації та фінансової конвергенції.

Отже, присутність і активність міжнародних фінансових конгломератів на фінансовому ринку України призвели до формування певної залежності банківського сегмента від їх діяльності. Вплив міжнародних фінансових конгломератів на страховий ринок України є менш критичним — з огляду на його значно менший обсяг і більшу кількість учасників — порівняно з банківським сегментом, хоча активність страхових компаній, які контролюються міжнародними фінансовими конгломератами, й перевищує середньоринкову. Представлені в Україні фінансові конгломерати є надпотужними фінансовими посередниками відносно обсягів вітчизняного фінансового ринку. Водночас ситуація може дещо змінитись у зв’язку з фінансовою кризою, наслідками якої вже сьогодні є суттєве зменшення розмірів міжнародних фінансових конгломератів, а в окремих випадках — їх реорганізація.

⁸ AIG реструктуризуют и разделят на три контролируемых государством бизнеса: [Електр. ресурс]. — <http://www.forinsurer.com/news/09/02/27/18140>.